
EPISTOKRATIJA OBRAZOVANIH ILI OBRAZOVANJE ZA DEMOKRATIJU?

BILJANA ĐORĐEVIĆ

Uvod: neraskidiva veza demokratije i obrazovanja

Moram da priznam da se, osim činjenice da se bavim obrazovanjem utoliko što radim u obrazovnoj instituciji, nisam bavila obrazovanjem kao predmetom istraživanja na neki sistematski način. Tokom naših prethodnih čitalačkih klubova u okviru *Humanistike u tranziciji* na kojima smo pričali o obrazovanju shvatila sam koliko je to jedna neobična situacija. Ona je verovatno posledica činjenice da sam profesionalno više želela da se identifikujem kao istraživačica, a manje kao neko ko se bavi nastavom, iako pozicija asistentkinje Beogradskog univerziteta pre svega znači da se bavite nastavom, i da znatno manje vremena ostaje za naučni rad što oslikava podelu rada u kojoj naše, globalno posmatrano, marginalne akademske sredine nemaju sredstava za istraživačke projekte i zaposleni na fakultetima se pre svega bave podučavanjem.

Ipak, razmišljajući o tome da je demokratija predmet mog teorijskog promišljanja a da zapravo najviše vremena provodim baveći se obrazovanjem kroz rad sa studentima na vežbama, seminarima i različitim školama, došla sam do pitanja na koje bih pokušala da odgovorim: na osnovu kojih sposobnosti su neki ljudi kvalifikovani da vladaju? Već ovo pitanje ukazuje na neraskidivu vezu između te dve oblasti – demokratije i obrazovanja – koju nisam ranije istraživački jasno artikulisala kako bih to pokušala da učinim ovom prilikom. Da objasnim u čemu je stvar: čak i danas kada je univerzalno prihvaćeno pravilo “jedan čovek jedan glas”, ljudi svakodnevno izražavaju intuicije da mudri treba da vladaju jer su mase iracionalne a većina običnih ljudi nedovoljno obrazovana. Ono što želim da preispitam je kako odgovor na pitanje ko su “mudri”, “obrazovani”, “visokokvalifikovani” u kontekstu kvalifikacija za vladavinu zavisi od toga šta se razume kao relevantno znanje. Da li eksperti kao oni koji ima-

ju specijalizovana znanja iz neke oblasti imaju dodatnog uticaja u demokratskim institucijama i demokratskim procesima u odnosu na obične građane samo oko tehničkih/činjeničnih pitanja, ili i oko etičkih/moralnih/političkih pitanja?

Moja je teza da ta granica u politici često nije tako jednostavna kako nam se predstavlja; ona je često zamagljena na način da se specijalizovano tehničko znanje olako prevodi u političko odlučivanje čime se dalje pravda infantilizacija građana kao nedovoljno sposobnih za demokratske odluke. Da bi odluka o nekom kompleksnom problemu bila demokratska, potrebno je da bude doneta na proceduralno fer način i da reši neki problem od javnog interesa. Epistokratija obrazovanih za tako nešto nije dovoljna, jer će informacije o potrebama ljudi i povratne informacije o tome da li je problem rešen moći da se dobiju samo od građana koje karakteriše epistemička raznovrsnost. To su stvari koje smo mogli da naučimo još od Džona Djuia (John Dewey) pa sve do savremene teoretičarke demokratije Elizabet Anderson (Elizabeth Anderson). Tako učenje građana o tome kako da učestvuju u davanju informacija i povratnih informacija i demokratska reforma i samovladavina idu ruku podruku. Ukratko, postoji obrazovanje koje je neophodno za izgradnju i čuvanje demokratije i to nije obrazovanje koje samo reprodukuje postojeći politički poredak već je reč o subjektivacijskoj koncepciji obrazovanja za demokratiju. To je obrazovanje koje se bavi pitanjem kako nastaje demokratski subjekt kroz angažman u nedeterminisanim političkim procesima jer demokratija *uvek prevazilazi poredak*.

Epistokratija kao tradicionalno rešenje problema demosa

Šire teorijsko pitanje koje me zanima jeste takozvani problem demosa ili problem ograničenja (na engleskom *boundary problem*). To je problem, ili paradoks, kako smatram da ga je plodotvornije posmatrati, u vezi sa tim kako se legitimiše neka demokratska politika. Mi obično kažemo da je nešto legitimno ako su ljudi glasali ovako ili onako, odnosno, ako postoji neka podrška koju određena politika može da dobije od relevantnog političkog tela, naroda, demosa, kako god to izaberemo da imenujemo. Problem odnosno paradoks je u tome da je teško ili nemoguće odgovoriti na pitanje, a još češće se to pitanje izbegava, kako se formiralo političko telo, odnosno da li su oni koji čine demos ograničeni demokratskim putem. Otud problem ograničenja.

Postoje u teoriji različita tehnička rešenja tog problema, koja su za teoretičare zanimljiva – za vas verovatno ne, ali za mene, kao nekoga ko se time bavi, donekle da – ali centralni problem, ispostavlja se, jeste to što neko pokušava da jedan takav problem u potpunosti reši. Rešavanje problema je njegova eliminacija. Zašto je loše što neko hoće da eliminiše neki problem? Najpre zato što se ovaj problem logički ne može rešiti. Pri rešavanju problema zapada se u situaciju beskonačnog regressa, zato što kada postavite pitanje “a ko čini demos” i neko nabroji članove, onda postavite pitanje “a na osnovu koje demokratske metode ili demokratskog principa su to članovi demosa”, odnosno “ko je rekao da taj koji je rekao ko čini demos ima autoritet da tako nešto kaže”. Dakle, svaki put se vraćate jedan korak unazad i propitujete *demokratsku legi-*

timnost nekoga ko donosi odluke o granicama, ko uspostavlja određeni princip ograničenja koji sam teško može da bude demokratski legitimisan. Tome nema kraja jer da bi se znalo koga treba pitati da li je nešto demokratski legitimno, treba već da znamo ko je odeljen od drugih kao jedan narod, jedan ograničeni demos.

Jedno od najstarijih rešenja demosa, iako ono nije tada tumačeno kao rešenje ovog problema, jeste epistokratsko: demos čine oni koji su sposobni. I u stvari, to je ta prva verzija epistokratije koja kreće od Platona i Platonove *Države* u kojoj je onaj koji vlada kralj-filozof. Kako Platon kaže: ili kraljevi treba da nauče filozofiju, ili filozofi treba da budu kraljevi. Kasnije se javljaju različita druga rešenja isključivanja iz političkog članstva onih koji su ocenjeni kao nesposobni da budu autonomni, što se često procenjivalo na osnovu imovinskog cenzusa sa opravdanjem, koje na primer daje Monteskie (Montesquieu), da ukoliko neko ne poseduje ništa, onda zavisi od onih koji mu daju nešto, i od čije milosti preživljava, te zato ne bi trebalo da ima pravo glasa jer nije u stanju da bude nezavisan. Džon Stjuart Mil (John Stuart Mill) je zagovarao ideju pluralnog votuma, koja, ukratko, znači da oni koji su obrazovani treba da imaju više glasova, odnosno da ne treba da važi pravilo jedan čovek jedan glas. U Milovo vreme je bilo znatno manje obrazovanih ljudi nego danas. Ova ideja praćena je idejom testiranja na samom glasačkom mestu gde bi se jednostavno proverilo da li neko zna da čita, piše i sabira, pa bi se oni koji padnu test isključili iz demosa na licu mesta.

Danas toga nema, danas svi punoletni građani imaju pravo glasa, što ne znači da mo-

derne demokratije nisu barem blage verzije epistokratije. Sama činjenica da postoje različita određenja punoletstva – granice kada ljudi stiču pravo glasa, kada se u političkom smislu smatraju odraslim da učestvuju u donošenju političkih odluka – pokazuje da se primenjuje kriterijum sposobnosti određenja ko čini demos ali i da su te granice promenjive i pomalo arbitrarne. Ako je ta granica 18 godina, zašto ne bi bila 17 godina? I ta granica se u nekim zemaljama spušta posebno kada su velika ustavna pitanja na dnevnom redu, kao što je to bilo pitanje referenduma o nezavisnosti Škotske, kada su pravo glasa imali rezidenti Škotske stariji od 16 godina. U Austriji je to granica za glasanje čak i na redovnim parlamentarnim izborima.

Savremene rasprave o epistokratiji

Bez obzira što nema epistokratije kao formalnog institucionalnog aranžmana, te sam govorila o blagoj epistokratiji zasnovanoj na punoletstvu, ona je na različite načine prisutna unutar različitih političkih režima. Od pomenutog pitanja fluidnosti punoletstva i pitanja prava dece u demokratiji, zanimljivija je rastuća politikološka literatura koja se bavi ulogom i položajem eksperata u demokratiji. Mene ovde interesuje zasnovanost dodatne vlasti eksperata u demokratiji, odnosno da li se može pružiti valjano opravdanje za takvu dodatnu vlast, i, ukoliko može, koja vrsta uloge za različite vrste eksperata može biti opravdana u demokratskim režimima. I to su sve razlozi zašto je najstarije ponuđeno rešenje problema ograničenja zasnovano na sposobnostima i dalje važno. Mi ćemo se sporiti oko toga kako razumemo sposobnosti koje možda mogu da oprav-

daju nečiju dodatnu vlast nad građanima. Ko određuje šta su relevantne sposobnosti, ko bira one koji imaju te sposobnosti, ko i kako vrši testiranje tih sposobnosti, i tako dalje? To su sve sporna pitanja koja, to bi trebalo već da bude očigledno, i te kako imaju veze sa obrazovanjem i pristupom obrazovanju.

Pored ove teorijske motivacije da govorim o epistokraciji, pre par nedelja se dogodio Bregzit (*Brexit*): Britanci su na referendumu izglasali da žele da Ujedinjeno Kraljevstvo Velike Britanije i Severne Irske istupi iz Evropske unije. Desio se, dakle, Bregzit i odmah nakon njega frontalni napad na neinformisane, glupe Britance koji navodno nisu znali šta su uradili, koji su tek nakon rezultata referenduma panično pretraživali na Googlu šta je EU i tako dalje. Slučaj Bregzita je zanimljiv zato što su i u toku same kampanje eksperti napadani od strane onih koji su politički zastupali istupanje iz EU (bez obzira na to šta su zapravo želili da postignu tim referendumom), kao što je kasnije problematizovano pitanje demokratičnosti referenduma i same demokratije od strane zagovornika ostanaka u EU, odnosno od gubitnika referenduma.

Ipak, narativ oko neinformisanih glasača za Bregzit nije neki neuobičajen narativ, zapravo je narativ o iracionalnosti glasača čest i posebno tipičan za kritičare demokratije. Evo šta sam, na primer, pre nekoliko dana pročitala u elektronskim medijima. Centar za demokratiju Fakulteta političkih nauka je promovisao istraživanje pod nazivom “Poslanici u parlamentu – izbor građana ili političkih lidera”, pa je onda na konferenciji za štampu u Medija centru profesor Zoran Stojiljković u ime Centra, objašnjavajući nalaze istraživanja u vezi sa tim

kako su naši ljudi zapravo neobrazovani, kako oko 35 odsto ispitanika nije znalo broj poslanika u našem parlamentu, rekao: “to znači da otprilike imamo jednu četvrtinu kompetentnih i normalnih”, i dalje ocenio da su građani Srbije, “prilično neobaveštena glasačka mašinerija, čiju većinu čine višestruko prevarene neznalice koje su u konstantnoj potrazi za vođom. To je incidentno bavljenje politikom. Postoje građani koji ni ne znaju gde su bili Vučić i Nikolić, bivši radikali, i šta su značili građanima do pre 4 godine”. Kako da razumemo ovaj narativ? Da li su to zaista samo tvrdnje o činjenicama ili su one evaluativne, odnosno preskriptivne?

Smatram da su svi ovi elementi prisutni bez obzira da li su oni koji ih izgovaraju toga svesni. I u tom smislu, važno je da naglasim da iako će dobar deo mog izlaganja biti kritika ideje epistokratije, poenta nije da treba da skliznemo u antintelektualizam. Za mene lično bi to bilo samoporažavajuće: s obzirom da pišem doktorsku disertaciju morala bih ozbiljno da se zapitam šta ja to radim i na šta trošim nekoliko godina svog života ako smatram da temeljni problem leži u intelektualizmu ili nekom vidu ekspertize, još problematičnije, u istraživanjima. Mnogi koji sada napadaju eksperte su desničari, uključujući i već pomenute “pobednike” Bregzita koje je sam Bregzit pojeo. Trampova pobeda se isto tako zasniva na napadu na eksperte iako je teren za tako nešto već prethodno bio izgrađen. Dakle, nije moja poenta da se sklizne u antiintelektualizam, te da se ode u krajnost u kojoj se napadaju istraživači sa univerziteta zbog elitističkog znanja ili nekorisnog znanja koje proizvode (a to su dve različite kritike), nego da se preispita njihova uloga

i odgovornost u demokratskom društvu zarad očuvanja demokratije a i samih društvenih i humanističkih nauka kao krucijalnih za demokratiju što je važno u vremenu napada kako na demokratiju tako i na društvene i humanističke nauke. Kakva je to vrsta odgovornosti, koja je uloga univerziteta, kakva je uloga odgovornih istraživača i odgovornih profesora? Moja je teza da je ta uloga, između ostalog, da se omogući da svi građani dostignu što viši nivo demokratskog rasuđivanja. To, naravno, nije jedina uloga, ali to što je to jedna od uloga ne znači da ona sme biti skrajnuta kao nevažna.

Ja bih dalje zagovarala agonističko demokratsko rasuđivanje, jer je u osnovi modela agonističke demokratije ideja osporavanja svega što nam se predstavlja kao prirodni, čvrsti i jedini mogući poredak stvari a što je zapravo stvar neke kontingencije i političke odluke. Drugi element agonističke demokratije je progresivnost koju identifikujem kao stalnu borbu za jednakost. Šta je i kako treba razumeti jednakost jeste važno ali i sporno pitanje. Iako smatram da jednakost nije prirodna stvar, iz toga ne zaključujem da bi baš zbog toga trebalo zagovarati epistokratiju, odnosno da bi oni koji su prirodno sposobniji na različite načine trebalo da vladaju ili upravljaju onima koji su manje sposobni. Jednakost je relaciona kategorija, treba je posmatrati unutar društvenih odnosa. Samim tim je jednakost veštačka tvorevina za koju mi konstantno treba da se borimo, koju stalno treba da uspostavljamo gradeći institucije koje će artikulirati jednakost. Glavni razlog za brigu je to što je ideal jednakosti u tim centralnim institucijama – uključujući i obrazovne institucije – sve manje prisutan. Da

se razumemo, ove institucije nikada nisu bile sasvim egalitarne, ali su jedno vreme više nego što je to sada slučaj artikulirale ideju jednakosti. Imajući taj kontekst u vidu, narativ o potrebi za epistokratijom odnosno pretnja opasnim, iracionalnim, neinformisanim, prevarenim glasačima služi kao opravdanje da se što više suzi opseg demokratskih odluka kako bi se izbegle greške do kojih se dolazi kada “ozbiljna politička pitanja” ostavite “neukim masama” na odlučivanje.

Tu leži drugi razlog zašto sam ranije rekla da je opasno kad se problem ograničenja tretira kao rešiv problem koji se samim rešavanjem eliminiše. Naime, eliminacijom problema demosa eliminiše se političnost demokratije i njena osnovna privlačnost da prevazilazi postojeći poredak koji je uvek poredak nejednakosti, da uračunava neuračunate, da uključuje obične ljude i pita ih za mišljenje i predloge, namesto da ih tretira kao nesposobne da misle i da delaju; eliminiše se mogućnost da se upravo iz jaza između političke odluke i opsega onih koji su je legitimisali stvori prostor za aktivizam, demokratsku inovaciju, novu artikulaciju jednakosti a ne samo pretnja po stabilnost i ono što je poznato.

Čak i kada ljudi kažu: “Ali, naprosto, mi neke stvari ne znamo – zar nije logično da postavimo na odgovorne položaje one koji su kompetentni?” – to može da se čita kao izraz njihove nemoći koji dalje vodi u prebacivanje odgovornosti i nespремnost da se nešto novo nauči. Svaki put kada kažemo da sigurno postoje kompetentniji koji treba da donesu neke odluke od javnog značaja, mi se sve dublje uvlačimo u procese depolitizacije i proizvodnju

nepolitičke demokratije što je oksimoron koji zapravo odlično dijagnostikuje stanja demokratije u 21. veku. U toj nepolitičkoj demokratiji obični građani sve su apatičniji jer, iako bi oni zapravo trebalo da su posjednici građanske moći da legitimišu demokratske politike, njima se zbog napada da su nesposobni oduzimaju ove moći, oni se ubeđuju da je to za njihovo dobro jer su iracionalni i nekompetentni, što za posledicu ima eksponencijalno rastući deficit demokratske legitimnosti. Građani ne znaju ništa jer nisu sposobni da znaju ono što treba da znaju pa zato onda ne treba ni da se trude – ima ko će to znati za njih!

Na kratko ću otvoriti još jednu večnu temu političke teorije: legitimnost. Šta je legitimna demokratska odluka? Proceduralisti jednostavno kažu da ako se poštuje procedura, šta god da se na kraju odluči, to mora biti legitimno; dok supstancijalisti kažu da moramo, zapravo, postaviti pitanje i šta je konačna odluka, da li ona odgovara autentičnim interesima građana, opštem interesu, ili da li je ona u skladu sa osnovnim vrednostima zajednice poput jednakosti. Naravno, ovaj drugi pristup otvara nove kontroverze oko pitanja ko će biti taj koji će definisati šta je to opšti interes: da li je to filozof, kralj, kralj-filozof, da li oni koji imaju doktore, ili samo laureati Nobelovih nagrada? Ako je to narod, ko čini narod, i tako dalje? I da li uopšte većina političkih odluka i većina političkih problema koji nas se tiču jesu nešto za šta postoji konačan, tačan odgovor, koji je poznat nekome sa relevantnim sposobnostima?

Sigurno postoje neki problemi za koje načelno može da se kaže da za njih postoje tačna rešenja. Ja bih kao takav problem kandidovala

opasnost od klimatskih promena jer bez obzira na političke otpore ipak postoji naučni konsenzus na nivou od nekih 97 odsto o tome da su po planetu ugrožavajuće klimatske promene izazvane delovanjem čoveka. Za političke odluke koje se baziraju na tako širokom naučnom konsenzusu možda možemo da kažemo da su tačne. Naravno, mi u stvarnosti zapravo nemamo međunarodni politički konsenzus da treba uraditi ono što proizlazi iz naučnog konsenzusa, već imamo nekakve politike zaštite životne sredine koje ne bi mogle da prođu test “ispravnosti” i “rešenja” problema. U većini drugih situacija, pogotovo oko pitanja koja su nedvosmislenije društvena odnosno politička pitanja, ne postoji naučni konsenzus pa tako ni mogućnost “ispravnih” odgovora. Odgovori zavise od naše konstrukcije rešenja koja su kombinacija naše imaginacije novog i sposobnosti proračuna u vezi sa starim. Zato sam govorila o veštačkoj ideji jednakosti jer će bolji svet koji gradimo biti osmišljen kao svet u kome priznajemo jedni druge kao jednake. Ako ga ne osmišljavamo na taj način, uspostavljamo podjednako veštačku ideju “prirodne nejednakosti”.

Epistokratski model Evropske unije

Vratimo se na one koji su kompetentni, na eksperte i njihovo mesto u demokratiji. Jedno od mojih prvih profesionalnih iskustava pre nego što sam se okrenula akademskom životu bio je rad u međunarodnim organizacijama u kojima i za koje rade brojni eksperti i konsultanti za ovo ili ono. U Srbiji je to posebno primetno a i povezano sa procesom pridruživanja Evropskoj uniji – postoje različiti projekti koje finansira Evropska unija, mnogi od njih se tiču podiza-

nja kapaciteta opet za ovo ili ono, i tu je uloga eksperata, inostranih ili domaćih, ogromna. Moj utisak je bio da postoje strani eksperti za koje sam uvidela da imaju relevantno znanje i iskustvo koje u tom trenutku niko od domaćih eksperata nije imao za oblast u kojoj se projekat sprovodio, ali i da postoje inostrani eksperti koji to znanje ili sposobnosti nisu imali jer je potrebno znanje zahtevalo razumevanje pravnog i političkog konteksta zemlje u kojoj se sprovodi projekat što je njima nedostajalo, bilo zbog nedostatka znanja jezika bilo zbog suštinske nezainteresovanosti za projekat i njegovu moguću dobrobit za zajednicu, ali su imali državljanstvo i CV koji je definisan kao ekspertiza za vrstu tendera koje bi raspisivala Evropska komisija.

Ta priča je relevantna jer zaista kroz proces pridruživanja, EU preslikava na zemlje kandidate epistokratski model koji je ona sama izgradila. U EU postoje brojne ekspertske grupe koje su se nagomilale kao podrška Evropskoj komisiji, što je donekle uzrokovano time da se u formaciji EU Evropska komisija izrodila kao neko izvršno telo, a da nema sopstvenu administraciju na način na koji je imaju vlade nacionalnih zemalja. Broj zaposlenih u Evropskoj komisiji, sa njenom sve većom birokratizacijom, nikad nije bio dovoljno veliki da može da odgovori na sve potrebe, a pogotovo je to trend iz poslednjih dvadesetak godina – da se javne politike zasnivaju na činjenicama (tzv. *evidence-based policies*) i proizvodnji naučnih diskursa o različitim pitanjima: bezbednosti, saradnji, migracijama, saobraćaju, obrazovanju, tehnološkim istraživanjima i tako dalje. I sama Evropska komisija ne zna koliko takvih ekspert-

skih grupa ima. Nakon sada već čuvene kritike da EU nedostaje legitimitet, odnosno da ima demokratski deficit, javile su se različite strategije opravdanja za tu situaciju sa ekspertskim grupama i pružanja odgovora na pitanje na koji način je ekspertiza zapravo dobra za demokratiju. I dalje je to vrlo problematično. Ponavljam, nije moja ideja da kažem da eksperti nemaju nikakvu ulogu u demokratiji, ali pre nego što dođemo do toga koja bi njihova uloga bila, treba odgovoriti na pitanje ko su zapravo eksperti.

**Logika epistokratije:
(ne)opravdanost dodatne vlasti
ekspertata u demokratiji**

Koja vrsta znanja je potrebna da informiše javnu politiku, odnosno one koji su donosioci odluka i koji bi trebalo da imaju demokratski legitimitet? Da li su eksperti ljudi koji iznose isključivo činjenice, nekakav savet koji može da se iznese, da se razmotri, pa da se prihvati ili ne prihvati? Formalno to tako izgleda: različite ekspertske grupe na različite načine formulišu politike koje se onda zastupaju i probijaju kroz različite organe unutar institucionalne strukture EU. Ekspert je osoba koja ima neko specijalizovano znanje, obrazovanje, trening, iskustvo u određenoj oblasti. I zbog toga, a to je ključno, sa specijalizovanim znanjem ide i jedna vrsta autoriteta i moći, a to je moć da se definiše šta je ta oblast zapravo, dakle šta može da se kaže o nečemu što je predmet istraživanja ili predmet reforme, a šta ne može da se kaže. Postoji, da ponovimo, jedna vrsta autoriteta koja proizlazi iz tog specijalizovanog znanja i priznanja da ga neko poseduje. Logika epistokratije zasnovane na ekspertima sledi liniju argumentacije koju je

u tri epistokratska principa najbolje artikulirao Dejvid Estlund (David Estlund), politički teoretičar koji se bavio ovim pitanjem.

Prvi je princip istine, prema kojem postoje nekakve istine koje su nam potrebne za različite političke odluke. Ja sam već rekla da sumnjam da one postoje, da za mnoge probleme nije reč o tome da postoje neke istine, nekakvi tačni odgovori, nego da mi moramo da se dogovorimo o tome šta će biti naš odgovor na politički problem. Ali hajde da kažemo da postoje neki društveni problemi za koje postoje neke istine.

Drugi princip je princip znanja. To znači da neki ljudi znaju više od nekih drugih ljudi, odnosno imaju više tačnih odgovora nego neki drugi. Dakle, to su, na primer, eksperti koji u nekim disciplinama znaju više od običnih građana. I to je zapravo najmanje problematično: svi znamo da neko zna nešto više od nas u nekoj oblasti, kao što mi znamo nešto više od drugih u oblastima kojima se bavimo. Takođe, to nije nešto što je nepromenljivo – pretpostavka je da možemo i mi, ako želimo i imamo za to uslove, da steknemo neka nova specijalizovana znanja koja pre nismo imali.

I treći, najproblematičniji, princip epistokratije jeste princip autoriteta: iz znanja tačnih odgovora sledi *politički* autoritet. Dakle, ako neko *nešto* zna, opravdano je da ima i vlast. To je ono, iz običnog žargona, kada nam ljudi kažu da “pametni treba da vladaju”. Različite ekspertne grupe ili akademska zajednica sebe na neki način razumeju ne samo kao intelektualnu elitu, već kao potencijalno političku elitu koja takođe pretenduje da ima važan politički autoritet i uticaj. Zašto bi to bilo dobro ili opasno za demokratiju? Ovde želim da stvari

konkretizujem na primeru ekspertskog odnosa prema fantastičnom ali nažalost zasad neuspešnom eksperimentu sa pisanjem novog ustava na Islandu. Šta se tamo dogodilo?

Različite uloge eksperata u demokratskom pisanju ustava: slučaj Islanda

Posle svetske finansijske krize koja je ozbiljno pogodila Island, građani su, pored banaka, krivili glavne političke partije za ono što im se dogodilo, ali i Ustav iz 1944. godine, donet kada je Island stekao nezavisnost od Danske, koji je zapravo minimalno izmenjeni tekst danskog ustava iz 1874. godine, i koji nije bio u stanju da pruži adekvatne okvire za sprečavanje pljačkaške privatizacije banaka u periodu između 1998. i 2003. godine te sveopštu korupciju. Ideja o promeni ustava nije bila sasvim nova: to je već dugo bilo na tapetu, ali se bankarska kriza pokazala i kao ustavna kriza te se tako otvorio ustavotvorni trenutak. Građani su na protestima, između ostalog, tražili izmenu Ustava i vlada formirana posle finansijskog sloma je na to pristala, dajući odgovornost za pisanje ustava samim građanima Islanda.

Kako je taj ustavni eksperiment izgledao? Najpre je parlament formirao ustavni komitet sastavljen od eksperata. Trebalo je da komitet pripremi teren za nacionalnu skupštinu, poznatu i kao nacionalni forum, u kojoj se našlo 950 pojedinaca nasumice izabranih iz državnog registra građana koji su učestvovali na 128 okruglih stolova tokom ovog jednodnevnog skupštinskog događaja. Ovde vidimo eksperimentisanje sa starim demokratskim postupkom – žrebom. Pomenuta nacionalna skupština je zamišljena kao celodnevni participativni doga-

đaj koji će se održati pre izbora za ustavotvornu skupštinu i na kom je trebalo izraziti osnovne poglede na vrednosti i uređenje Islanda, dakle identifikovati glavne teme budućeg ustavnog teksta. Zaključke sa ovog zasedanja bi ranije formirani ustavni komitet uobličio i preneo ustavotvornoj skupštini kada ona bude konstituisana. Ovaj participativni događaj predviđen u Zakonu o ustavotvornoj skupštini inspirisan je sličnim skupštinskim događajem koji je organizovan 2009. godine od strane aktivista pokreta Anthil koji je stajao iza građanskih protesta. Tako procedura za pisanje ustava predstavlja kombinaciju konstitucionalizma odozdo i odozgo. Nacionalna skupština se sastala 2010. godine i zaključila da novi ustav treba ponajviše da se pozabavi onim što su već dugo na Islandu građani identifikovali kao najvažnija politička pitanja: izbornom reformom i vlasništvom nad prirodnim resursima. Sledeći korak bilo je raspisivanje izbora za ustavotvornu skupštinu u kojoj je predviđeno da mogu da sede ne političari iz stranaka (eksplicitno je zabranjeno da to budu oni koji su već u vladi, parlamentu i sličnim organima), već 25 pojedinaca izabrana među 522 kandidata koji se bave najrazličitijim stvarima i nemaju veza sa interesnim ili političkim grupama.

Dakle, ni u ovoj specijalnoj nacionalnoj skupštini niti u ustavotvornoj skupštini nije trebalo da sede postojeći političari. Ovo sve deluje kao jedna promišljena ali veoma komplikovana procedura. Međutim, ona pokušava da izbegne sve ono što je ne samo od strane politikologa već i običnih građana odavno identifikovano kao problem – zarobljavanje države od strane partija i interesnih grupa na način da

interesi građana budu dezavuisani. Svi znamo da je to problem a ne možemo da uradimo ništa povodom toga jer su nam ruke, kao građanima, vezane i još nam se kaže da je upravo to demokratija. Moja je tvrdnja, međutim, da kada imate pravu demokratiju na delu, ona uvek vodi ka egalitarizmu, zato što većina ljudi nije elita i oni će tražiti neku vrstu rešenja koje je pravedno za sve i to nužno vodi redistribuciji. Pitanje vlasništva nad prirodnim resursima na Islandu je pitanje ribarske mafije, da iskoristim izraz koji će nama biti blizak. To je pitanje nejednakog prava korišćenja prirodnih resursa koji bi trebalo da su zajednička dobra građana Islanda, no neke su grupe ipak stekle privilegovani pristup i tako otuđivale zajednička dobra i bogatile se. To je specifičnost Islanda. Drugo pitanje je univerzalno – tiče se privilegovanog položaja političkih partija koje su ovom procedurom bile skrajnute i gledale kako neki obični građani, koji u teoriji jesu suvereni građani koji imaju mogućnost kontrole nad svojim izabranim predstavnicima ali tu kontrolu, ispostavilo se, ne mogu efektivno da vrše ni oko jednog važnog pitanja, sede u nacionalnoj i u ustavotvornoj skupštini i pišu ustav koji će oduzeti upravo pomenute privilegije ribarskoj mafiji i političkim strankama. I šta ove interesne grupe rade?

Iako je bilo raznih metoda borbe protiv nacrtane novog ustava, njegovo sahranjivanje započelo je zbog navodne tehničke greške pri održavanju izbora za ustavotvornu skupštinu zbog koje je troje pojedinaca sa vezama sa najvećom islandskom partijom pre finansijskog sloma podnelo žalbu ustavnom sudu. Ustavni sud sastavljen od većine sudija izabranih od prethodnih ministara pravde iz pomenute partije

je odlučio da izbore za ustavotvornu skupštinu treba sasvim poništiti. Vladajuća većina u parlamentu je onda imenovala iste izabrane predstavnike koji su dobili najveći broj glasova u telo koje se sada nazvalo ustavnim savetom. Dakle, umesto izabrane ustavotvorne skupštine, dobijen je imenovani ustavni savet, što je umanjilo legitimnost saveta zbog čega je on postao stalna meta kritike. Ipak, ustavni savet je uspeo da, prateći glavne teme, vrednosti nacionalne skupštine/foruma, pripremnih dokumenata koji su nastali na tom participativnom događaju ali i radom ekspertskeg ustavnog komiteta koji je pripremio analizu prethodnog ustava, sastavi tekst ustava iako u savetu nisu sedeli profesionalni političari i iskusni ustavopisci, mada je bilo nekoliko ljudi iz akademske zajednice sa istraživačkim treningom.

182

Dalje, ustavni savet je svakog petka objavljivao novu verziju nacрта ustava na svom sajtu i društvenim mrežama pa su svi građani mogli da komentarišu određene odredbe i redovno prate revizije odredbi i celokupnog teksta (bilo je ukupno II revizija i oko 3600 diskusionih nizova povodom konkretnih odrednica). Taj demokratski karakter pisanja ustava omogućio je da tekst zaista može samouvereno da krene rečenicom, "Mi, narod Islanda" i obesmislio je potrebu da se savet sastaje sa predstavnicima korporativnih interesa. Posle konsultacija u pralamentu Islanda sa ustavnim savetom, trebalo je da se nacrt ustava stavi na referendumsko izjašnjavanje. Međutim, tu je opozicija opstruirala situaciju i besomučno odlagala održavanje referenduma. Ove partije su shvatile da gube kontrolu nad zemljom i nad utvrđenim načinom zadovoljavanja različitih interesa koji

su im bili bitni, i na sve načine su sprečavale, koristeći proceduru, da to uopšte dođe na dnevni red.

Kada je konačno održan referendum, i narert dobio podršku naroda, ostalo je zapravo da se ispuni najteži proceduralni deo za usvajanje ustava što je zapisano u postojećem ustavu zbog čega je i inače svih prethodnih decenija bilo skoro nemoguće promeniti ustav. Procedura je takva da je potrebna većina koja će glasati za tekst ustava u parlamentu, posle čega bi se parlament raspustio, raspisali bi se novi izbori i tek ako bi i nova skupštinska većina glasala za nacrt ustava, onda bi novi ustav stupio na snagu. Stranke opozicije su ponovo sprečavale stavljanje glasanja o tekstu na dnevni red, opstruirale rad parlamenta, a i skupštinska većina je sve slabije podržavala novi ustav. Glasanja u parlamentu nije bilo do kraja redovnog zasedanja parlamenta, onda su došli na red redovni izbori, na kojima su upravo partije odgovorne za krizu uspele da dobiju većinu zahvaljujući obećanjima da će se dugovi građana koji su nastali zbog bankarske krize otpisati. Tako je novoformirana parlamentarna većina koja je sve vreme opstruirala rad ranije pomenutih organa i poštovanje Zakona o ustavotvornoj skupštini mogla u potpunosti da onemogući glasanje o nacrtu ustava i sahrani ustavni eksperiment.

Ispričala sam ovu dužu priču o Islandu oslanjajući se, pre svega, na tekstove bivšeg člana pomenutog ustavnog saveta koji je sastavljao tekst ustava Torvaldura Gilfasona (Thorvaldur Gylfason), najpre zato što je to jedan izuzetno zanimljiv ogleđ iz demokratije i konstitucionalizma, ali još i više da bih podvukla različite uloge eksperata u ovom eksperimentu. U toku

pisanja nacrtu ustava, mnogi eksperti i ljudi iz akademske zajednice svesrdno su pružali pomoć tom eksperimentu. Oni su davali važne savete, posebno što pri pisanju ustava treba poznavati neke uzuse političke teorije, ustavne teorije i nomotehnike, odnosno savete oko toga kako centralne zahteve građana prevesti u adekvatan ustavni jezik. Participacija eksperata i običnih građana bila je moguća učesćem u ranije opisanim organima, zatim preko sredstava digitalne demokratije, ali su dalje konsultacije svakako predviđene daljom javnom raspravom o finalnoj verziji teksta koju je dostavio ustavni savet. Prevedena verzija trebalo je da se da na mišljenje Venecijanskoj komisiji Saveta Evrope, a prevod na kraju nije obezbedila vlada već jedna ogranzacija civilnog društva. Domaći i strani politički filozofi i konstitucionalisti su komentarisali taj tekst.

Međutim, pored podrške ovom jedinstvenom procesu, u paralelnom procesu sahranjivanja ustavnog eksperimenta od strane partija koji je uskoro nastupio učestvovali su i mnogi eksperti, povezani upravo sa interesnim grupama i partijama, ali i ljudi iz akademske zajednice koji su smatrali da su oni pozvaniji da pišu ustav od običnih građana. Oni su se na različite načine angažovali, organizovali konferencije, pisali tekstove posvećene stručnoj i široj javnosti, učestvovali na javnim raspravama, govorili na televiziji protiv samog ustavnog eksperimenta. Ovo, naravno, nije problem samo po sebi, angažman i konstruktivna kritika su deo adekvatne demokratske procedure. Problem je u tome što se o tome nije raspravljalo u vreme izbora za nacionalnu ili ustavotvornu skupštinu, odnosno tokom rada ustavnog saveta, već su

se aktivnosti protiv nacrtu ustava eksponencijalno uvećale onda kada je tekst napisan, kada je postao stvarnost, u vreme partijske opstrukcije zakonske procedure, čime su se pomenuti eksperti stavili u službu čuvanja *statusa quo* političkih i interesnih grupa

Epistemička odgovornost eksperata

Čak i u zemlji koja je imala snage da iznedri jedan takav eksperiment, on je sahranjen zbog toga što oni koji imaju jake interese mogu da koriste institucije na način koji im odgovara. Ali i dalje može da se zamisli da bi neka buduća vlada mogla da ponovo otvori ustavno pitanje i pomenuti nacrt ustava izvuče iz naftalina. Nije zato nimalo nevažno kako će različiti eksperti koristiti svoj uticaj i komentarisati ovaj eksperiment, agitovati za ili protiv njega. To je važno zbog toga što oni imaju uticaj na oblikovanje javnog mnjenja. Ali i zbog toga što, kao i svi, i eksperti greše iako je njihova društvena pozicija zasnovana na ideji da će oni pre znati ispravan odgovor nego neki drugi. Naučnici greše. Jedna od osnovnih pretpostavki nauke jeste sumnja i pogrešivost, dakle spremnost da se preispitaju prethodne tvrdnje i nalazi, te spremnost da se prizna greška onda kada se identifikuje.

Druga osnovna pretpostavka tiče se dijaloškog karaktera kako nauke tako i političkog života: naučnici, eksperti treba da budu u stanju da odgovore na kritike koje su im upućene. To treba da rade i političari, ali možda više to očekujemo od eksperata koji imaju akademski trening. Odgovoriti na ove zahteve da se položi račun za izgovorenu reč, javno predstavljene analize i prognoze je malo teže za društvenjake, zato što, prvo, predviđanje u društvenim

naukama je teže, možda i nemoguće, i mislim da nema potrebe da vama kao studentima društvenih i humanističkih nauka govorim zašto je to tako; drugo, polaganje računa eksperata naučnoj i široj javnosti na paradoksalan način je teže u vremenima kada veliki medijski sistemi takoreći svakodnevno konzumiraju eksperte. Televizije imaju ogromnu potrebu za različitim političkim analitičarima koji će govoriti o svemu i svačemu, i pitanje je uopšte da li su ljudi od medija predstavljeni kao eksperti zaista i eksperti za sve te teme o kojima su pozvani da govore i o kojima se usuđuju da govore kao eksperti. I onda nastaje, u suštini, opasna i tabloidna sprega između potreba medija za uzbudljivim (umesto preciznim iako možda dosadnim) sadržajem i potrebe eksperata za medijskom prisutnošću kako bi se popularizovao njihov rad ili prodali proizvodi njihove ekspertize – jedan performans navodne ozbiljnosti u kojem niko nije odgovoran za ono što se javno izgovara.

Postoje studije koje analiziraju da li bi i na koji način moglo da se utiče na veću odgovornost eksperata za analize i predviđanja koje oni nude, ali to su i dalje misaoni eksperimenti i zavise od pristanka eksperata da učestvuju u svojevrsnom testiranju i proveri šta se zaista dogodilo posle njihovih predviđanja i analiza. Ako se eksperti zgražaju nad neobrazovanim građanima i njihovim povremenim odlukama na izborima, ako traže od građana da budu obrazovaniji, ako izlaze sa predlozima da bi građane trebalo testirati da bi se utvrdilo jesu li sposobni za donošenje političkih odluka koje se tiču svih (a ima i takvih predloga nekih političkih teoretičara koji zagovaraju neke vari-

jante povratka na milovsku epistokratiju), zašto bi oni bili izuzeti iz takvog testiranja? Zašto mi i mediji ne bismo pravili liste njihovih promašenih, neinformativnih ili senzacionalističkih prognoza?

Svi znamo mnogobrojne eksperte i analitičare na srpskoj medijskoj sceni koji su za različite situacije davali paušalne ili ignorantske ocene kao i prognoze koje su, često se ispostavljalo, bile potpuno suprotne od onoga što se u nekoj situaciji koju su komentarisali događalo, i te njihove omaške su se ponavljale godinama a da su oni i dalje pozivani u televizijske emisije, da i dalje monopolišu medijski javni prostor i proizvode znanje koje mnogim ljudima deluje kredibilno zato što je izgovoreno od medijski priznatih osoba. Ovde dolazimo do sledećeg pitanja: kako možemo očekivati da ljudi prozru ko su pravi eksperti, koje znanje je kredibilno, kome treba verovati, ako i sami nisu eksperti za određenu oblast?

Epistemičko poverenje

Podsećam da je moja pretpostavka da se slažemo da treba da gradimo svet jednakosti i da su ljudi jednako sposobni da razvijaju svoje sposobnosti umesto da pretpostavimo da su oni trajno nesposobni i iracionalni. Sposobnosti se, dakle, mogu razvijati ako se radi na kreiranju uslova i okolnosti unutar kojih bi ljudi mogli da ih razvijaju. Svi mi zavisimo od različitih vrsta znanja, pogotovo danas u kompleksnom društvu. Čak i ako, recimo, imate doktorat, ili ste dobili Nobelovu nagradu za fiziku, to ne znači da ćete odlično razumeti svet oko vas. Svi se mi oslanjamo jedni na druge i na neki način procenjujemo kome ćemo verovati. Kako procenjujemo

kome ćemo verovati? To je sledeće pitanje: da li mi možemo samo da se zadovoljimo time da verujemo, da prosto donesemo odluku o sposobnosti drugog reda, a ne o sposobnosti prvog reda?

Primer vršenja sposobnosti donošenja odluke kome verujemo, dakle u koga imamo epistemičko poverenje, odluke drugog reda, jeste to kada bih rekla: “Dejan Ilić se pokazao kao kredibilan autor i zato ja sada verujem svemu što Dejan Ilić napiše na Peščaniku.” Ova vrsta sposobnosti se ne tiče toga da svi ljudi mogu da ulaze u meritum svega onoga što bi Dejan mogao da napiše, ali se tiče sposobnosti procene kome može da se veruje. Način na koji ljudi procenjuju kome mogu verovati su različiti, ali neki od ponuđenih su, a ja se ovde pozivam na predloge koje je razvila Elizabet Anderson, da naprosto postavite pitanje da li neko ima *kredibilnu ekspertizu*. Da li je završio fakultet, da li je, ako priča o nekim komplikovanim naučnim teorijama, doktorirao na temi iz te oblasti i, danas sve važnije, da li je doktorirao na kredibilnom univerzitetu. Tu se javlja paradoks: da biste znali šta je relevantno mesto za sticanje određene vrste ekspertize, morate već da imate neku vrstu znanja ili ekspertize.

Drugi važan način procene da li je neko dostojan epistemičkog poverenja zahteva da pratite nečiju *iskrenost u onome što radi*. To znači da pratite da li neko piše ili govori o nečemu tako da namerno zavodi javnost na pogrešan put, predstavlja informacije koje nisu tačne kao tačne, i tako dalje. To može da prođe ako niko ne reaguje, ali ako neko reaguje važno je da se ostavi trag te reakcije u vidu pismenog odgovora na netačne navode ili opovrgavanje navoda

u nekoj televizijskoj emisiji, na nekoj naučnoj konferenciji ili konferenciji za štampu. Nečiju iskrenost i kredibilitet pratite tako što vidite odgovor na ove kritike, da li je on dat, da li je potkrepljen, pa čak i da li je spreman da prizna omašku ili grešku i izvini se ako ju je napravio.

I treća stvar važna za ocenu epistemičkog poverenja je procena *epistemičke odgovornosti*. To je tipična učenjačka stvar i znači da ste spremni da iznesete na uvid javnosti – stručne i šire javnosti – rezultate vašeg promišljanja ili istraživanja, i da ste spremni da, kad vam neko kaže da to nije tako ili da postoje kontraargumenti ili drugi dokazi protiv vaših teza, da vi kažete “aha, dobro, preispitaću nove dokaze, opovrgnuću kontraargumente ili, ako u tome ne uspem, biću spremna da prihvatim da sam pogrešila”.

Deo odgovornog istraživanja je proveravanje izvora, ali i tu imamo agoniju: u kom trenutku si siguran da zaista možeš da veruješ svojim izvorima? Mi ne možemo da proveravamo do kraja sve svoje izvore, jer se oslanjamo na tuđa istraživanja ili na knjige autora kojima na različite načine verujemo ili ih smatramo pouzdanim. Naravno da sve treba kritički čitati i analizirati ali, budimo iskreni, mi dosta toga preuzimamo od onih u koje imamo epistemičko poverenje. Dakle, u nekom trenutku mi moramo da nekome makar i provizorno verujemo i da se na saznanja drugih oslonimo inače ništa nikad ne bismo mogli da zaključimo jer bismo stalno počinjali od početka. Ukratko, moramo razviti sposobnost da odredimo kome epistemički verujemo i moramo biti spremni da pogrešimo. Ta vrsta pogrešivosti je od neprocenjive važnosti, kako za ideju nauke, tako i za ideju demokratije odnosno bavljenja bilo kakvim poslovima

od javnog značaja. To što naglašavam spremnost da se pogreši ne znači da ne treba da budemo svesni da neke greške skupo koštaju, tako da treba dobro promisliti o svemu.

Osposobljavanje građana za demokratsko rasuđivanje

Da li, međutim, treba da se zaustavimo na razvoju sposobnosti drugog reda (procene kome da epistemički verujemo), ili treba da budemo ambiciozniji i da razmišljamo o institucijama koje će omogućiti ljudima ne samo da procenjuju kome će verovati, nego i da sami mogu da analiziraju, da donesu sud o nekim stvarima, sud koji mogu da obrazlože? To ne znači da oni imaju znanje, nužno, o svakoj činjenici ili tvrdnji koju eksperti iznose, nego da mogu da formiraju sud o onome što je izrečeno. Doneti sud o nečemu nije isto što i imati znanje o nečemu.

Zbog toga je komunikacija sa javnošću važna: naučna zajednica mora da izlazi u javnost i da komunicira sa građanima, ali nikako na ovaj način da kaže da su glasači neobrazovana mašinerija, da su nekompetentni, da nisu normalni. Ja bih bila spremna da kažem da su ocrnjeni građani u ranije pomenutom domaćem istraživanju savršeno kompetentni. Zašto bi znali koliko ima poslanika u srpskom parlamentu? Na koji se to način pokazalo da broj poslanika u skupštini utiče na njihove živote? Zašto bi oni to trebalo da znaju? Upravo suprotno, oni znaju da je njima potrebno neko drugo znanje, znanje o strategijama preživljavanja. Oni koji su ekonomska, politička ili intelektualna elita se bave time koji je broj poslanika u parlamentu jer im je to znanje potrebno. Pitanje šta je

za koga relevantno znanje se može na različite načine uokviravati.

Evo jednog primera iz Italije na ovu temu. O primeru sam se obavestila iz teksta filozofkinje i političke teoretičarke Melise Lejn (Melissa Lane) o situacijama kada su eksperti nesigurni i nepouzdati. Grad L'Akvilu je 2009. godine zadesio ozbiljan zemljotres. Poginulo je 309 ljudi, a nekoliko desetina hiljada je ostalo bez krova nad glavom. I onda se dogodilo to da su godinu dana kasnije procesuirani seizmolozi kao odgovorni za ubistvo iz nehata zbog saveta koji su dali građanima neposredno pre zemljotresa, što je za posledicu imalo kobni ishod. Pošto je to trusno područje, nekoliko dana pre zemljotresa održan je sastanak seizmološke komisije jer je bilo nekih manjih potresa. Cilj sastanka bio je da se donese zaključak i izađe u javnost sa informacijama i predlogom za delovanje: ili da se javnost smiri u slučaju da je procena da zemljotresa neće biti, ili da se javi građanima šta treba da rade, da li treba da se isele i tako dalje. U stvari, još jedan povod ovog vanrednog sastanka bilo je to što je neki laik, naučnik *wannabe*, nekim svojim, s naučne tačke gledišta, nepouzdanim metodom utvrdio da L'Akvilu čeka razoran zemljotres i time plašio javnost. I onda su se seizmološki eksperti sastali da bi delegitimizovali navode ovog kvazinaučnika. Tu imamo pitanje definisanja: ko sme da govori kao naučnik i o stvarima o kojim govore naučnici.

Na samom sastanku nije donet zaključak da neće biti zemljotresa, nego je rečeno da ga verovatno neće biti, ali to znači da je postojala verovatnoća i da će ga biti. Vraćamo se na pitanje tačnih odgovora: očekujemo od nekih ljudi da znaju ovakve odgovore jer je to njihov zada-

tak. Ali, čak i kada je reč o prirodnim stvarima (ne samo društvenim objektima proučavanja), odnosno o prirodnim katastrofama, ne možete takve stvari znati sa apsolutnom sigurnošću. To je pitanje verovatnoće. Možemo li mi te ljude pozvati na odgovornost zato što je njihov proračun bio takav da je verovatnije da zemljotresa neće biti? Ono što je, zapravo, bilo još gore jeste način komunikacije sa javnošću. Bilo bi verovatno mnogo bolje da je komisija izašla sa nekakvim saopštenjem za javnost i rekla nešto poput: "Mi ne možemo da kažemo sa sigurnošću hoće li biti zemljotresa, naša procena je da verovatno neće. Bilo je ranije razornih zemljotresa u istoriji L'Akvile, jedan od njih iz 18. veka je bio toliko razoran da je već jednom srušio celu L'Akvilu, ali ovo sad ne liči na to. Verovatno neće biti zemljotresa, ali možda i hoće." Ovo saopštenje bilo bi informativna građa ekspertske komisije koja bi ostavila građanima da uđu u epistemičko procenjivanje prvog reda – ne samo da li veruju instituciji, već da sami procenjuju ocene ove komisije i sami donesu odluku o tome šta će raditi.

Desilo se, međutim, to da je zamenik italijanskog odeljenja za civilnu zaštitu koji je prisustvovao sastanku, a nije seizmolog, izašao pred novinare i rekao da sigurno neće biti zemljotresa, da su naučnici rekli da neće biti zemljotresa, naučna zajednica je stala iza toga – svaka priča o zemljotresu je širenje panike. I šta se desilo? Desilo se to da mnogi ljudi, i to obrazovaniji ljudi koji veruju naučnicima, nisu izašli iz svojih kuća, što bi inače uradili. Manje obrazovani ljudi, kako bi se kod nas reklo – prosti ljudi – njihovi babe i dede koji imaju iskustvo zemljotresa, koji imaju to obič-

no, laičko iskustvo života, napustili su kuće i nisu poginuli. Obrazovaniji su ostali u kućama. Kad se desio zemljotres, kad su se kuće srušile, oni su izginuli.

I taj slučaj je završio na sudu pa su seizmolozi iz te komisije prvobitno osuđeni na sedam godina zatvora zbog toga što nisu sprečili te katastrofalne posledice. Da ne bude zabune, nisu oni osuđeni zbog toga što nisu bili u stanju da sa apsolutnom sigurnošću predvide da će do katastrofe doći, već zbog toga što nisu sprečili žrtve koje su mogli da spreče da je uspostavljena drugačija vrsta komunikacije sa javnošću i da joj se pružila kompletna, precizna i nekontradiktorna informacija uz nekakvo uputstvo za ponašanje. Posle je čuveni časopis *Nature* vodio kampanju protiv te sudske presude sa argumentacijom da ne možete osuđivati naučnike; ako ih osuđujete, onda oni neće biti spremni da sledeći put izađu sa bilo kakvim informacijama i tako dalje. I slučaj je ponovo preispitan i na kraju su ipak svi oslobođeni zatvorske kazne osim onog koji je izašao i rekao tu osionu rečenicu da apsolutno neće biti zemljotresa. On je dobio dve godine zatvora. Inače je u Italiji nekoliko decenija pre toga jedan čovek, državni službenik, osuđen zato što je širio paniku, odnosno govorio je ljudima da se isele, da će biti zemljotresa, pa ga nije bilo.

Sistem podrške za obrazovanje za demokratsko rasuđivanje i epistemička raznovrsnost građana

Pričali smo o ekspertima koji se bave predvidljivijim stvarima od onih koje su često predmet društvenih nauka. Društvene nauke se tiču ljudi koji su nepredvidivi. Kako onda da misli-

mo o tipu odgovornosti za eksperte koji se bave društvenim i političkim pitanjima? Ovde nije reč o relativizaciji nauke, obrazovnih i naučnih institucija, već se pledira za odbranu važnosti obrazovanja za sve ljude u širem smislu te reči, odbranu u vremenima kad se pravo na obrazovanje napada sa svih strana, kada dobro obrazovanje postaje sve nedostupnije, a funkcija obrazovanja se menja u nešto drugo za one koji nemaju pristup vrhunskom obrazovanju. Obrazovanje nije važno samo radi sticanja profesije od koje ćemo zarađivati za život. Ono se ne stiče samo u institucijama koje su eksplicitno za to određene, već se stiče i u drugim, načelno neobrazovnim, institucijama, a pogotovo se stiče vaninstitucionalnim delovanjem.

Potreban nam je čitav sistem podrške za jednu vrstu kulture gde će se razvijati sposobnosti demokratskog rasuđivanja, a ja bih dodala i agonističkog rasuđivanja: sposobnosti rasuđivanja i prvog i drugog reda. Važno je da, s jedne strane, ljudi mogu da se na neki način orijentišu i oslanjaju na ljude u koje imaju epistemičko poverenje, ali i da budu sve sposobniji da mogu da ulaze i u procenu tvrdnji onih u koje imaju poverenje (ali i onih u koje nemaju poverenje). Za takav sistem podrške je potrebno mnogo toga što trenutno ne funkcioniše, i što je na neki način oteto od građana. Već je pomenuto pitanje obrazovanja i organizacije obrazovanja. Uloga obrazovanja je da se učenicima i studentima kaže: ovo su neke naučne činjenice ali treba da učite da to konstantno preispitujete, da čak ni onima koji su naučnici ne verujete uvek do kraja; da kažete, oni imaju ime i prezime, oni su uradili neka istraživanja, koristili su te i te metode, izvukli

su neke zaključke, ali moguće je da su pogrešili i da se naučni konsenzus, ako postoji, a koji je zasnovan na njihovim istraživanjima sruši ali zahvaljujući pouzdanijim dokazima i snažnijim argumentima.

Druga stvar u tom sistemu podrške su već pomenuti mediji. Mnoge dezinformacije dolaze od medija zato što postoje različiti interesi da se reklamira ovo ili ono kao dobro, da se epistemički neodgovorno predstavljaju neke stvari kao rezultat znanja, da se promovišu sumnjivi eksperti, da se ne vode ozbiljne i pažljive rasprave jer su dosadne i ne podižu gledanost ili čitanost.

Postoji i niz drugih problema. Den Kejhen (Dan Kahan) i Donald Berman (Donald Braman), autori koji su formulisali teoriju kulturne spoznaje (*cultural cognition*), kažu da mnogi ljudi prihvataju neke činjenice kao uverljive zato što osećaju da one korespondiraju sa njihovim kulturnim i socijalnim vrednostima. Dakle, postoji tendencija kod ljudi da neke razložne nalaze odbace ako oni ne korespondiraju sa onim što oni misle da je vredno, dok neke tvrdnje prihvataju ili ih interpretiraju na način koji im odgovara. Zašto je to važno?

Hajde da se vratimo na Bregzit. Dakle, možda je stvarno tačno da je na Googlu porastao broj pretraga o tome šta je Evropska unija posle referenduma (iako postoje tumačenja da je reč o dezinformaciji, odnosno o analizi rada pretraživača koja ne razlikuje jasno pretrage neposredno pre i neposredno posle referenduma); ali koliko je to uopšte bitno? Šta znači i da se složimo oko toga da je ta odluka pogrešna, neodgovorna, da će se obiti o glavu upravo onima koji su na taj način izražavali revolt prema

sistemu koji ih je izneverio? Inače, više referendumskih odluka o Evropskoj uniji je bilo negativno – u Francuskoj, u Holandiji – i one uvek jesu nekakva refleksija nacionalnih dešavanja. Jedan komentator je napisao: svaki put kad bi neko iz kampanje za ostanak u Evropskoj uniji izgovorio reč “ekspert”, rodio bi se jedan novi glasač za Bregzit. Ovo sažima podelu koja je nastala između eksperata, univerziteta, obrazovane, kosmopolitske, multikulturalne, evropske elite – Londona – naspram siromašnih delova Engleske. Oni čiji se glas ne čuje mogu da puste glas koji mnogi eksperti čuju tek kao krik onda kada im je to omogućeno – bio to referendum, parlamentarni izbori, protesti ili neredi. Njih ne zanima ekspertiza zašto je za celo Ujedinjeno Kraljevstvo nešto bolje, zašto je bolje za BDP zemlje jer oni ne vide da zemlja brine za njih. Ne zanima ih da li je bogatim ljudima u Londonu potrebno da imaju bebisiterke i negovateljice za stare iz Rumunije. Njih zanima šta se dešava u njihovom gradu, u njihovim životima.

I vi možete reći – to je sebična i privatna, a ne javna stvar, ali zapravo ako ni na koji način njihova naizgled privatna egzistencijalna briga nije ušla u javnu raspravu, ako na nju nije javno adekvatno odgovoreno, oni moraju negde da je izbace, moraju na neki način da reaguju. Isto tako možete da kažete da su iracionalni što ne veruju ekspertima ali to nepoverenje nije samo stvar iracionalnosti za koju se stalno optužuju, već nepoverenja u elitu koja ima interese koje nameće i to pravda racionalnošću. Treba priznati kada je to nepoverenje opravdano ili raditi na tome da se pretoči u poverenje kada je neopravdano.

Poenta je da u traganju za rešenjima javnih problema i osmišljavanju javnih politika morate da uzmete u obzir i ljude koji se sve manje uzimaju u obzir – a to znači epistemičku raznovrsnost svih građana, od kojih neki imaju informacije, možda, o tome šta je procenjeno kao tačno na nivou nekakve naučne ekspertize, a neki imaju neka svoja socijalna iskustva, imaju neku svoju brigu i svoj problem, koji je upravo ono što demokratija treba da reši. Informacije koje su potrebne za bilo koju odluku, iako se naravno to razlikuje od odluke do odluke, jesu disperzivne i asimetrične. Potrebno je da postoji sistem prikupljanja povratnih informacija, potrebno je da ljudi znaju da su njihove brige uzete u obzir, i da se one povremeno (a bolje bi bilo često) i rešavaju. Najčešće ne postoje institucionalni kanali putem kojih se može osigurati da brige običnih ljudi stignu do mesta gde se one mogu rešavati; ne postoje prolazni kanali za povratne informacije o funkcionisanju postojećih rešenja. Naravno, ti kanali nisu slučajno nepostojeći, nisu slučajno zatvoreni. Kao što priča sa Islandom slikovito pokazuje, neko te kanale kontroliše. I da bismo te kanale prokopavali ili otvarali ukoliko postoje a čvrsto su zatvoreni za većinu, potrebna je jedna vrsta agonističke demokratske borbe praćena uvećanjem naše sposobnosti demokratskog rasuđivanja.

Neko može da kaže kako nama u Srbiji zapravo treba više ekspertize, jer nama obrazovani odlaze, nama su ministarstva i navodno nezavisna tela, pa i same škole i univerziteti prepuni nepismenih, nekompetentnih, i tako dalje. Međutim, češće je ovakav narativ praćen procesima dodatnog onesposobljavanja upravo ovih

tela i demotivisanjem kvalifikovanih zaposlenih da u njima rade, umesto proširivanjem kapaciteta da se ljudi u tim institucijama razvijaju razvijanjem sposobnosti koje su im potrebne. Jedan način onesposobljavanja za demokratsko rasuđivanje je upravo način na koji se sprovodi proces pridruživanja Evropskoj uniji, odnosno način na koji se donose mnogi zakoni i to kako se oni obrazlažu. Isuviše često je osnovno obrazloženje za neke dalekosežne odluke da nam se kaže neka varijanta formule “to je tačna odluka”: to je zakon koji mora da se sprovede jer je “normalno da se tako radi u Evropskoj uniji” (iako realnost može biti da postoje različita rešenja u različitim evropskim državama) i moraju da dođu strani eksperti da nam pokažu kako da to sprovedemo. Čak na nivou obrazloženja su kanali za preispitavanje zatvoreni, a sama obrazloženja su siromašna i često svedena na paušalnu ocenu da ako se nešto tako radi u “civilizovanom” svetu, to je onda normalno. Nema obrazlaganja rešenja na početku i nema polaganja računa na kraju.

Posmatrajući ishode tranzicija u Centralnoj i Istočnoj Evropi, posebno zabrinjavajuća dešavanja u zemljama poput Mađarske i Poljske, neko bi mogao zaključiti upravo suprotno onome što sam rekla, odnosno da je trebalo još agresivnije uvoditi neke promene, da nije trebalo ništa usporavati (a demokratske rasprave usporavaju reforme) dok se zemlja ne reorganizuje i stigne do cilja u vidu odredišta Liberalne Demokratije. Ja, s druge strane, vidim kako Srbija ima hiljadu strategija i mnoge uopšte ne implementira, a usvajanje svake ju je puno koštalo i tek će je koštati jer neće biti osposobljena da ih sprovodi a morala bi jer se na to oba-

vezala. Iako postoji niz programa za podizanje institucionalnih kapaciteta, čini se da su ti administrativni kapaciteti sve gori, dok su mnogobrojni projekti koje finansira Evropska unija način da ona zaposli svoje eksperte, umesto da se razvijaju lokalni. Najzad, sve to je praćeno slabom ili nikakvom javnom raspravom čime se umrtvljuje i onesposobljuje građanska javnost.

Obrazovanje za demokratiju: eksperiment pogrešivosti

Dolazimo, najzad, do obrazovanja za demokratiju. Obrazovanje za demokratiju dešava se ne samo u školama već i u drugim institucijama i zavisi od izgradnje demokratske kulture u kojoj se neguje društveni eksperiment pogrešivosti. Treba da vežbamo da priznamo da smo pogrešili onda kada pogrešimo i treba da vežbamo kako da što više uzimamo u obzir činjenicu epistemičke raznolikosti građana koji nose rasute, a nama potrebene informacije da bismo rešili neki problem od javnog značaja.

Naravno, tu će se javiti različiti problemi koji su opet ne samo filozofske nego i praktične prirode. Jedno je pitanje da li mi zaista možemo i da prepoznamo u kom smo položaju: to je problem lažne svesti odnosno postojanja nekakve adekvatne svesti koja je determinisana društvenim položajem. Ja mislim da sve ovo što se dešava u Americi i Britaniji jeste dokaz da se političke pozicije ljudi koji dele slične društvene položaje mogu na različite načine artikulirati i da ako insistiramo na jeziku pogrešnog ili ispravnog, to propuštamo da vidimo i da razumemo kako do toga dolazi. Na osnovu čega mi to možemo da kažemo, na osnovu čega možemo da procenimo, ko je nezadovoljne ljude

bolje slušao i čuo? Možemo da kažemo da ako vas neko bolje sluša, ne znači da će vam od toga biti bolje, i to verovatno možemo da kažemo nudeći pregršt dobrih razloga. Ali da li možemo paternalistički da kažemo tim ljudima – vi ne treba da donosite odluku o tome, zato što vi zapravo ne znate šta je dobro za vas?

Nije li kontradiktorno da su predstavnici levice, i to čak feministkinje među njima, u periodu kada su se vodile rasprave o tome treba li dati pravo glasa ženama u Španiji, a to je bilo tokom 20-ih i 30-ih godina 20. veka, zalagali za to da je još uvek rano da se da ženama pravo glasa, jer su one neobrazovane i suviše vezane za Katoličku crkvu, te da će glasati za desnicu? Kada su žene u Španiji dobile pravo glasa, one su zaista tako i glasale. Ali kada bi i kako one postale spremne da donose prave odluke? Da li bismo im ikad to dopustili? Nije li stvar demokratije u tome da se ljudima omogući jedna vrsta grešaka kako bi na osnovu njih oni učili o sebi i drugima, i razvijali se tako da se osposobe za rasuđivanje prvog i drugog reda? Naša moralna ekspertiza, jer ovo su i moralna i politička pitanja, nema veću vrednost od nečije druge kada je reč o pitanjima od javnog značaja.

**Kako da već budemo ono što
nas sprečavaju da postanemo,
kako da imamo ono što nemamo?**

Za kraj, vratiću se na paradoks demosa koji je na drugačiji način formulisan u Rusovom *Društvenom ugovoru* kao takozvani paradoks osnivanja naroda. Ruso se u suštini pita kako da se stvori situacija u kojoj će posledica nastupiti pre uzroka. Kako da se stvori socijalni duh koji će omogućiti da narod može sam sebi da pruži

društveni ugovor kakav mu je potreban – zakone koji su mu potrebni da bi svi ljudi bili slobodni i jednaki – kad narod ne postoji pre nego što bude stvoren upravo društvenim ugovorom, odnosno dobrim zakonima.

Taj se paradoks osnivanja često javlja i meni se čini da se nazire i u pitanju kako sada, iz ove situacije u kojoj smo, odbraniti institucije. Da bismo mogli da branimo demokratske institucije kao institucije u kojima se artikuliše ideja jednakosti, mi moramo da imamo sve ranije nabrojane pretpostavke demokratskog sistema: institucije i medije koji će epistemički odgovoriti prenositi i preispitivati informacije, rešenja i znanja, i na taj način obrazovati ljude, pored obrazovanja koje bi građani trebalo da stiču u školama i participativnim institucijama. Mi već moramo da imamo pristup institucijama koje su sve zatvorenije za nas da bismo ih odbranili od razdemokratizacije i autoritarizacije! Kako da ih preuzmemo kao svoje i odbranimo kao mesta demokratske participacije ako postoje ili da ih stvorimo ako ne postoje kada nemamo resurse potrebne za demokratsko rasuđivanje i demokratsku borbu? Ako se demokratskim građanima postaje, ako se sposobnosti razvijaju, kako da stvorimo uslove koji su nam potrebni da omogućimo razvoj tih sposobnosti? Kako da već budemo hrabri demokratski građani osposobljeni da vratimo demokratiju građanima pre nego što već jesmo građani obrazovani za demokratiju?

To je, dakle, taj paradoks. Ja nemam, naravno, instant rešenje za tako nešto. Moramo da krećemo od onoga što imamo i da radimo na uvećanju toga što imamo, da male prostore koje osvajamo koristimo da zamišljamo kako da

osvojimo nove prostore ponašajući se pomalo kao da već imamo više nego što imamo, i da na taj način stvaramo kontratežu onima koji zatvaraju sve kanale za prikupljanje informacija o epistemički raznovrsnim građanima. Mi moramo da smišljamo kako da te kanale otvaramo. Istovremeno moramo da priznamo da se suočavamo sa nečim što je mnogo moćno i za šta nemamo resurse, ali možemo da se osposobljavamo dok vežbamo da se borimo i da se borimo dok vežbamo.

Eksperti moraju da rade na demokratizaciji svoje ekspertize. Moraju da nauče da komuniciraju sa javnošću, da objasne svoje nalaze i pozicije, pogotovo ako su od javnog značaja, jer je to ne samo epistemički odgovorno već je i dobar način da se preispitaju i ojačaju određene pozicije. Svi mi mnogo toga pretpostavljamo. Svi smo mi članovi nekih svojih profesionalnih, političkih i prijateljskih kružoka, i neretko nam bude teško da nešto što nam se čini toliko osnovnim objasnimo nekome kome to ne izgleda tako jednostavno i jasno, posebno ako je sumnjičav prema nama zbog toga što ne dolazi iz istog miljea kao mi. Istina je da ponekad ni sami nismo bili izazvani da preispitamo neke od stvari u koje verujemo i iza kojih stojimo.

192 Naravno, konstantno preispitivanje može da parališe. Potrebna je dobra ravnoteža između stvari koje preispitujemo i stvari koje ne preispitujemo u datom trenutku. Mislim da nije sramota priznati da dobrim delom mnogi demokratski protesti širom sveta u proteklih desetak godina zapravo brane nešto što je postojalo ranije bilo kao ideja bilo kao realizacija. Naravno da postoje nove forme organizovanja i neke inovacije, ali u suštini se ovi protesti pozivaju na prava građana koja su često već zapisana u ustavima država u kojima se protestuje. Ovi se ljudi bore protiv obesmišljavanja tih prava, za demokratsku interpretaciju tih prava, za proširivanje njihovog opsega umesto njihovog konstantnog sužavanja. Ne treba zato brinuti da bi preispitivanje značilo nespособnost da se uvidi šta treba da se sačuva i odbrani: tražimo da (ponovo) živimo u okolnostima u kojima je ideja jednakosti ideal koji naše demokratske institucije, uključujući i obrazovne, treba da artikulišu uz učešće svih nas.